

УДК 347.956

О.В. БАТРИН, Навчально-науковий інститут права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ

Ключові слова: суб'єкти оскарження, судове рішення, апеляційне провадження

Перегляд судових рішень в апеляційному порядку є одним із найбільш поширених у цивільному судочинстві способів оскарження судових рішень, що не набрали законної сили. Чинним законодавством передбачено право учасників судового процесу та інших осіб оскаржувати судові рішення в апеляційному суді (п.8 ч.1 ст.129 Конституції України, ст.292 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, ст.14 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»).

Окремі спірні питання щодо кола суб'єктів оскарження судового рішення розглядалися в працях таких вчених, як В.В. Комаров, В.К. Гусаров, О.В. Іванова, В.І. Теремецький, С.Я. Фурса. Утім, стан наукової розробленості певних теоретико-прикладних питань, пов'язаних з суб'єктним складом апеляційного оскарження судового рішення, залишається не в повній мірі дослідженим. Тому метою статті є чітке визначення кола осіб, які мають право оскаржувати судові рішення в апеляційній інстанції.

До складу суб'єктів, які беруть участь на першому етапі апеляційного провадження, входять, суд (суддя) першої інстанції, оскільки він на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги надсилає її разом зі справою до апеляційного суду, суд (суддя) апеляційної інстанції, особи, за ініціативою яких порушується апеляційне провадження та їх процесуальні опоненти, тобто особи, які мають заперечення щодо поданої апеляційної скарги. Дві останні категорії суб'єктів повинні мати право на апеляційне

оскарження. Для реалізації права апеляційного оскарження судового рішення необхідна наявність таких умов: належний суб'єкт й об'єкт оскарження, відсутність пропуску строку на апеляційне оскарження чи відмови у його поновленні. Недотримання вказаних вимог суттєво перешкоджає здійсненню особою права на оскарження судового рішення (апеляційний суд залишає заяву без руху або повертає апеляційну скаргу).

Відповідно до ст.292 ЦПК України, сторони та інші особи, які беруть участь в справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково [1]. Аналізуючи вказане положення, слід зазначити, що до осіб, які беруть участь у справі належать сторони, тобто позивач та відповідач, треті особи, які заявляють самостійні вимоги, й ті, котрі не заявляють самостійних вимог на предмет спору, заявник, заінтересована особа (у справах окремого провадження), їх представники, правонаступники зазначених осіб (питання про процесуальне правонаступництво на стадії апеляційного провадження вирішує апеляційний суд), органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор).

Основними учасниками апеляційного оскарження є дві протилежні сторони, які є суб'єктами спірного правовідношення або охоронюваного законом інтересу, що підлягає судовому розгляду. Позивач та відповідач, перш за все, відстоюють свої інтереси, вони вважають, що ухвалене судом першої інстанції рішення, завдає їм шкоду.

Іншими суб'єктами апеляційного оскарження є треті особи, які заявляють та не заявляють самостійних вимог, однак в ґрунтованому дослідженні вказаної категорії осіб не має необхідності, оскільки ЦПК України чітко окреслив їх права та обов'язки статтями 34, 35, 36. Так, треті особи із самостійними вимогами мають у справі свій інтерес та мо-

жуть оскаржувати в апеляційному порядку судові рішення навіть в тоді, коли таке рішення не було оскаржене сторонами, якщо вони вважають, що були порушені їх права. Треті особи, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору також мають право на апеляційне оскарження, оскільки, як справедливо відмічає Д.М. Сібілев, вони, по-перше, мають заінтересованість у справі, а, по-друге, винесене судом першої інстанції має преюдиційне значення для винесення іншого рішення, що безпосередньо може вплинути на права, обов'язки та законні інтереси третіх осіб, які не заявлять самостійних вимог [2, с.55–59].

Право оскаржувати судові рішення суду першої інстанції належить й представнику. Особи, які можуть та не можуть бути представниками та відповідно їх повноваження зазначені у ст.38–44 ЦПК України. Варто відмітити, що на відміну від інших осіб, які беруть участь у справі, представник не має матеріальної або процесуальної зацікавленості у вирішенні справи. У цивільному процесі він діє від імені та в інтересах іншої особи в межах наданих нею повноважень. Доцільно зазначити, що ЦПК України посилив диспозитивність у регулюванні правового статусу представника в процесі, оскільки у ЦПК 1963 року було закріплено правило, згідно яким представник наділявся мінімальними повноваженнями, а всі інші права та обов'язки повинні були окремо прописуватися в довіреності. Водночас ЦПК України будує відносини між представником і довірительом на інших засадах, а саме представник має право вчиняти від імені особи, яку він представляє всі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа, окрім тих, що застережені у виданій довіреності (ст.44). Тому встановлення законодавцем правила про універсальну дієздатність представника за відсутності відповідних обмежень дозволить уникнути формальних перешкод для здійснення повноцінного захисту інтересів довірителя [3, с.93]. На даний час судочинство наближається до тієї межі, за якою ведення процесу юридично необізнаною особою може призвести до програшу справи.

Аналізуючи положення ст.45, 46 ЦПК України, доцільно зазначити, що Уповноважений Верховною Радою України з прав людини (далі – Уповноважений), прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування мають право на апеляційне оскарження, хоч вони захищають не власний інтерес у судовому розгляді. Так, органи державної влади та місцевого самоврядування мають право апеляційного оскарження, якщо порушується їх права або законні інтереси осіб, в інтересах яких вони беруть участь у розгляді справи з метою надання висновку (ч.3 ст.45 ЦПК України) [1].

Уповноважений може бути присутнім у будь-яких судових засіданнях, однак оскаржувати рішення суду він має право в тих випадках, коли брав безпосередню участь у порядку ст.45 ЦПК України. Уповноважений звертається до суду першої інстанції із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб. У такому разі він наділений правосуб'єктивністю особи, в інтересах якої подає заяву, крім права укласти мирову угоду, в тому числі й правом апеляційного та касаційного оскарження. Поряд з цим слід відмітити, що в багатьох європейських країнах омбудсмен ефективно впливає на суди, така діяльність є складовою парламентського контролю над судовою владою. Так, омбудсмен Швеції має право діяти за власною ініціативою, без заяви особи про порушення її прав, може вивчати цивільні справи, перевіряти дотримання строків їх розгляду та правильність прийнятих у справах рішень [4, с.22].

Прокурор в межах повноважень, визначених законом, має право подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Прокурор має право знайомитися з матеріалами справи в суді, робити виписки, отримувати копії документів, що знаходяться у справі в тому разі, коли вирішується питання про наявність достатніх підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без участі прокурора (ч.2 ст.45, ч.5 ст.46 ЦПК України).

З цього приводу В.В. Комаров зазначає, що «законодавцю вдалося знайти формулу, що звузила діяльність прокурора в цивільному процесі до меж сумісних з принципами правової держави і правом сторін на судовий захист, однак не вирішила всіх питань, пов'язаних з реалізацією правового становища прокурора» [5, с.470].

Відповідно до цивільного процесуального законодавства право апеляційного оскарження законодавством надається прокурору незалежно від його участі у розгляді справи в суді першої інстанції. Із такою позицією законодавця не погоджується К.В. Гусаров, який стверджує, що таке право повинен мати тільки той прокурор, який брав участь у розгляді справи, оскільки надання прокурору, який не брав участі в розгляді справи, права на апеляційне оскарження судового рішення містить елементи нагляду за судовою діяльністю та суперечить закріпленими у ст.11 ЦПК України диспозитивними засадами цивільного судочинства. Вказаний науковець вважає, що право оскарження судового рішення має надаватися прокурору не як посадовій особі органу, а винятково як суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин, оскільки воля прокурора на оскарження судового акта може не збігатися з волею на дану процесуальну дію матеріально та процесуально зацікавлених осіб [6, с.145–146].

Дійсно, в демократичній та правовій державі є неприпустимим існування нагляду прокуратури за судом, а тому за прокурором не може закріплюватися право на перегляд усіх без винятку цивільних справ. Однак вказане не суперечить положенню закону про можливість прокурора, який не брав участі в розгляді справ судом першої інстанції, подавати апеляційну скаргу, попередньо ознайомившись з матеріалами справи. Крім цього представництво інтересів громадян у суді здійснюються, перш за все, прокуратурою як центральною державною структурою, тому не може бути повністю віддано на розсуд конкретній посадовій особі органу прокуратури, хто саме із працівників прокуратури може офіційно вирішувати питання про перегляд

судових рішень в апеляційному порядку. *(чи краще підтримати попередню думку)* Потрібно враховувати й те, що на даний час є значна кількість соціально незахищених громадян, котрі не мають можливості самостійно здійснювати свої процесуальні повноваження (у зв'язку з матеріальним становищем не можуть скористатися послугами адвоката, самостійно написати апеляційну скаргу, яка б відповідала вимогам ЦПК України, сплатити державне мито), тому органи прокуратури допомагають їм, за наявності відповідних підстав, належним чином представити їх законні інтереси в суді апеляційної інстанції.

Разом з цим, варто зазначити, що громадяни, які з тих чи інших причин не мають змоги самостійно звернутися до суду, можуть отримати кваліфіковану правову допомогу на підставі Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [7]. 13.02.2013 р. на засіданні Кабінету Міністрів України було ухвалено Державну цільову програму з формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки. Так, до 2017 року в Україні функціонуватиме 105 центрів вторинної безоплатної правової допомоги, які утворюватимуться на міжрайонному рівні у містах з населенням понад 250 тис. осіб. [8]. Такі центри надаватимуть правові послуги, спрямовані на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту законних інтересів і відновлення в разі їх порушення. Доцільно припустити, що в здійсненні такої функції прокуратури, як представництво інтересів соціально незахищених громадян зникне необхідність.

Відповідно до ст.292 ЦПК України, особи, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право на апеляційне оскарження судового рішення [1]. Однією з особливостей правового статусу вказаних осіб є те, що законодавець надав можливість оскарження рішення в апеляційному порядку особам, які не набули статусу осіб, що беруть участь у справі й не були повідомлені про час та місце судового розгляду за умови, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Вказане відрізняє зазначених осіб від тих суб'єктів цивільного

процесу, котрі набули статусу осіб, що беруть участь у справі при її розгляді судом першої інстанції, але фактично не брали участі в розгляді справи через те, що належним чином вони не були повідомлені про час і місце судового розгляду [9, с.715]. Характерними рисами осіб, які не брали участі у справі, але права яких вирішені судовим рішенням, є такі: не брали участі у справі в суді першої інстанції як фактично, так і юридично; поява у процесі після прийняття рішення судом першої інстанції; порушення прав та охоронюваних законом інтересів таких осіб судовим рішенням; наявність як матеріальної, так і процесуальної зацікавленості в результаті справи [10, с.93].

У юридичній літературі немає єдиної думки серед науковців щодо того чи входять особи, які не брали участі в розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, до складу осіб, які беруть участь у справі, чи потрібно виділяти таку групу суб'єктів в окрему категорію при класифікації суб'єктів цивільного процесу¹. Так, С.Ю. Ніконоров вважає, що осіб, які не брали участі в процесі, необхідно виділяти в окрему групу суб'єктів цивільного процесу, оскільки такі особи не вступають у процесуальні правовідносини з судом першої інстанції при першочерговому розгляді справи. Вони набувають процесуального статусу тільки в тому разі, коли самі ініціюють процес в другій та третій судових інстанціях [11, с.71]. Водночас Р.М. Шерстюк стверджує, що осіб, які не брали участі в справі, варто відносити до осіб, які брали участь в справі, лише з того моменту, як вони подали відповідну апеляційну скаргу [12, с.58]. Така позиція заслуговує на увагу, однак особи, які не брали участі в розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, вже є в процесі з моменту прийняття

судового рішення судом першої інстанції. У подальшому, якщо такі особи будуть ініціювати перегляд рішення в апеляційному порядку, їм автоматично буде надано всі процесуальні повноваження осіб, які беруть участь в справі. Тому можна зробити висновок, що особи, які не брали участі в справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, є потенційними суб'єктами спірного матеріального правовідношення. Таких суб'єктів, як справедливо зазначає О.В. Іванова, можна виділити окрему підгрупу в складі осіб, які беруть участь в справі [10, с.125–127]. Щодо подібності ознак вказаних осіб варто відмітити, що ті й інші суб'єкти мають самостійну зацікавленість в результаті розгляду справи, а також можуть впливати на розвиток процесу, за умови звернення до суду в тій чи іншій формі. Водночас відсутність у осіб, які не брали участі в справі, процесуального статусу при розгляді справи в суді першої інстанції та поява в процесі тільки після прийняття відповідного судового рішення є підтвердженням їх особливої правової природи як потенційних суб'єктів цивільного процесу.

Слід зазначити, що осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, можна класифікувати на дві групи:

1) особи, про права чи обов'язки яких суд першої інстанції прийняв судові рішення та вказав на них в мотивувальній або результивній частині судового рішення;

2) особи, про права чи обов'язках яких відсутнє посилання в результивній або мотивувальній частині судового рішення, але права та обов'язки котрих безпосередньо стосуються прийнятого рішення, в тому числі створюють перешкоди для реалізації їх суб'єктивних прав і належного виконання обов'язків.

Утім, незалежно від того, до якої групи вказані особи відносяться, вони відповідно до ч.9 ст.6 ЦПК України мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал [1]. Після подання апеляційної скарги особи, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх

¹ До суб'єктів цивільного процесу відносять суд, осіб, які беруть участь у справі, осіб, котрі сприяють здійсненню правосуддя. У певних класифікаціях додатково виділяють осіб, які присутні в судовому засіданні при розгляді справи, в разі залучення їх судом до відповідальності за порушення порядку під час судового розгляду.

права та обов'язки, користуються всіма процесуальними правами та обов'язками, що визначені в ЦПК України, зокрема, в ст.27.

Реалізація права на апеляційне оскарження рішення для осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, може суттєво ускладнюватися. Як слушно відмічає К.В. Гусаров, це пов'язане з тим, що дізнатись про своє порушене право такі особи можуть після спливу строку на оскарження рішення, у певних випадках навіть без їх вини [6, с.139]. Відповідно до ч.3 ст.294, ч.1 ст.300 ЦПК України вказаним суб'єктам за їх клопотанням (ч.1 ст.73 ЦПК України) апеляційний суд має поновити строк апеляційного оскарження поряд із строком для доповнення чи зміни апеляційної скарги з підстав, передбачених законом [1]. Однак поновлення строків апеляційного оскарження у вказаних випадках має відбуватися виключно за умови порушення судом першої інстанції прав й законних інтересів особи, яка звернулася до суду із апеляційною скаргою. Якщо права чи інтереси апелянта не порушені, що з'ясувалось при розгляді заяви про поновлення строків на апеляційне оскарження, то для поновлення строків немає правових підстав.

Таким чином, ЦПК України надав право оскаржувати судові рішення невизначеному колу осіб. На практиці це призводить до деяких труднощів, оскільки особи можуть свідомо зловживати наданими їм правами щодо апеляційного оскарження з метою затягування розгляду справи. Варто зазначити, що такі дії називаються процесуальними диверсіями та визначаються як деструктивні дії, не спрямовані на розв'язання спору [13, с.21]. Зловживання учасниками судового процесу своїм правом на апеляційне оскарження завдає шкоди як охоронюваним законом правам сторін судового розгляду, так і авторитету судів усіх інстанцій, що не мають можливості ефективно реагувати на подібні дії несумлінної сторони. Л.А. Шуляк стверджує, що «майже десята частина роботи апеляційних судів фактично є пустою тратою часу та бюджетних коштів і не має нічого спільного із забезпеченням особи, яка подала апеляційну скаргу, її конституцій-

ного права на апеляційне оскарження». У юридичній літературі висловлюються думка, що необхідно застосовувати до недобросовісних осіб, які зловживають таким правом, штрафи [14, с.24]. Однак вказані пропозиції буде досить складно реалізувати на практиці.

Отже, не визначення конкретного переліку осіб, які мають право апеляційного оскарження судового рішення, з одного боку, сприяє дотриманню та реалізації прав, свобод та законних інтересів осіб відповідно до чинного законодавства, а з другого – призводить до зловживань особами цим правом з метою затягування розгляду справи. Так як норми цивільного процесуального законодавства не обмежують коло суб'єктів права на апеляційне оскарження судового рішення, то звернутися з апеляційною скаргою до суду може і особа, яка не брала участі у справі, права якої прямо чи опосередковано вирішені в прийнятому судовому рішенні суду першої інстанції.

Перспективною в подальшому є наукова розробка питань, пов'язаних із процесуальним порядком реалізації особою права на апеляційне оскарження судового рішення, зокрема, визначення основних вимог, що ставляться до форми та змісту апеляційної скарги, характеристики порядку та строків апеляційного оскарження судового рішення в цивільній справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р., № 1618-IV. – Х. : ТОВ «Одісей», 2010. – 168 с.
2. Сибилев Д. М. Участие третьих лиц в гражданском судопроизводстве / Д. М. Сибилев. – Харьков : Легас, 2001. – 104 с.
3. Дем'янова О. В. Окремі аспекти правового статусу представника як суб'єкта оскарження за новим цивільним процесуальним кодексом України / О. В. Дем'янова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 3. – С. 92–93.
4. Насадюк А. Омбудсмены за рубежом / А. Насадюк // Юридическая практика. – 2007. – № 11 (13 марта). – С. 22–23.

5. Комаров В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України / В. В. Комаров // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 467–482.

6. Гусаров К. В. Інстанційність перегляду судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович ; Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 431 с.

7. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» : від 02.06.2011 р., № 3460–VI // ВВР України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

8. Центрів безоплатної правової допомоги стане втричі більше // Закон і бізнес. – 09–15.02.2013. – № 6.

9. Фурса С. Я. Цивільний процес України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. С. Я. Фурса, 2009. – 848 с.

10. Иванова О. В. Лица, не привлеченные к участию в деле, права которых нарушены решением суда / О. В. Иванова. – М. : Городец, 2010. – 272 с.

11. Никоноров С. Ю. Лица, не участвовавшие в деле, как субъекты обжалования судебных постановлений в порядке надзора по ГПК РФ / С. Ю. Никоноров // Законодательство. – 2008. – № 7. – С. 69–72.

12. Шерстюк Р. М. Новые положения третьего Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации / Шерстюк Р. М. – М., 2003. – С. 58–59.

13. Смитюк А. В. Что такое процессуальные диверсии? / А. В. Смитюк // Юридическая практика. – 2005. – № 1. – С. 19–24.

14. Шуляк Л. А. Щодо проблеми зловживання учасниками судового процесу правом апеляційного (касаційного) оскарження судових актів, які не підлягають оскарженню / Л. А. Шуляк // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 1. – С. 22–24.

Батрин О. В. Суб'єкти апеляційного оскарження судового рішення в цивільній справі / О. В. Батрин // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 47–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13bovvcp.pdf>

Визначено коло осіб, які мають право на апеляційне оскарження судового рішення. Зазначено склад осіб, які беруть участь у справі, здійснена класифікація осіб, які не брали участі в справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки. Вказується, що не закріплення чіткого переліку осіб, які мають право апеляційного оскарження судового рішення, в певних випадках призводить до зловживань особами цим правом з метою затягування розгляду справи.

Батрин О.В. Субъекты апелляционного обжалования судебного решения в гражданском деле

Определен круг лиц, имеющих право на апелляционное обжалование судебного решения. Указано состав лиц, участвующих в деле, осуществлена классификация лиц, не участвовавших в деле, но суд решил вопрос об их правах и обязанностях. Указывается, что закрепление четкого перечня лиц, имеющих право апелляционного обжалования судебного решения, в определенных случаях приводит к злоупотреблениям лицами этим правом с целью затягивания рассмотрения дела.

Batryn O.V. The Subjects of Appeal the Court Decision in Civil Case

It is defines the persons who have the right to appeal the judgment. Specified composition of the persons involved in the case, made the classification of persons who did not participate in the case, but the court decided the question of their rights and responsibilities. It is claimed that not securing a list of persons entitled to appeal the judgment in some cases leads to abuse this right persons to delay the proceedings.